

MUNKANÉLKÜLISÉG DEBRECENBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TARTÓSAN ÁLLOMÁNYON KÍVÜLIEK HELYZETÉRE

(Unemployment in Debrecen, with special regard to those unemployed for a long time)

DIEBEL ANDREA

A regionális tényezők Debrecen munkanélküliségének alakulásában

Debrecen helyzetét a munkanélküliség szempontjából alapvetően meghatározza egyrészt gazdasági-társadalmi környezete, tehát elhelyezkedése az ország területén belül, másrészt a településhierarchiában megyeszékhelyként elfoglalt pozíciója.

Hajdú-Bihar megye központjaként a város *gazdasági-társadalmi környezetét az Alföld területe jelenti*. Az Alföld hagyományosan és halmozottan hátrányos helyzetét, melyet a II. világháború után bekövetkezett változások még csak tovább fokoztak (a megkésített iparosítás során technikailag elavult üzemek telepítése, infrastrukturális fejlesztések elhanyagolása, a kedvezőtlen életkörülmények miatt a népesség szelektív elvándorlása stb.) az 1989-es rendszerváltás és következményei tették végképp nyilvánvalóvá. Egy ÉNy-DK irányú tengely (Budapest-Kecskemét-Szeged) mentén különülnek el egymástól az alföldi agrárjellegű és EK-Magyarország elavult nehézipari körzetei, Nyugat-Magyarország minden szempontból fejlettebb térségeitől (Süli-Zakar 1994).

Az átmenethez kapcsolódó pozitív változások (vállalkozások térhódítása, gazdasági szerkezet átalakulása stb.) és a negatív folyamatok (gazdasági teljesítmények visszaesése, munkanélküliség növekedése stb.) eltérő mértékben érintették az ország különböző területeit. Egyes régiók sikeresen alkalmazkodtak a megváltozott körülményekhez és megfelelő adaptációs képességgel rendelkeztek az innovációk fogadására, melyben meghatározó szerepet játszanak a térségek endogén adottságai - területi települési erőforrásai -, másrészt a helyi gazdasági szereplők megújítási képessége. Más területek erre nem lévén képesek - az emberi és infrastrukturális tényezők fejletlensége miatt - fokozatosan gazdasági-társadalmi periféria-helyzetbe kerültek. Az Alföld területének jelentős része az utóbbi, nehezen alkalmazkodó térségek közé sorolható.

Debrecen pozícióját a térségben - a munkanélküliség alakulása szempontjából - kedvezően befolyásolja a településhierarchiában elfoglalt helye. Debrecen hazánk legnépesebb vidéki városa. Központi funkciói, *regionális szerepköre révén* már évszázadok óta fontos *centrumtelepülése* a Tiszántúlnak. A II. világháború után kedvező lehetőséget jelentett a város számára, hogy az utóbbi évtizedek redisztributív fejlesztési politikája elsősorban a megyeszékhelyek fejlődésének kedvezett (az 1971-es terület- és településfejlesztési tv.). Az ebben az időszakban érvényesülő iparfejlesztési politikának azonban volt néhány szépséghibája, mely súlyos következményekkel járt a gazdasági, így a foglalkoztatási helyzetre nézve. Szinte mindvégig extenzív fejlesztési politika

érvényesült az ipari beruházások terén, e pályáról a 70-es, 80-as években sem volt képes teljes mértékben letérni a város. A modern húzóágazatok telepítése háttérbe szorult. Leglátványosabb eredménye a vázolt ipartelepítésnek a munkahely-teremtés volt. 1973-ig 25.000 ipari munkahely létesült, mely jelentős mértékű foglalkozási átrétegződést indított el. A munkaerő megoszlása a különböző gazdasági szektorok között az 1970-es évek közepére kiegyenlítetté vált.

Debrecen - mint megyeközpont - jóval kedvezőbb körülményeket volt képes a múltban és jelenleg is biztosítani lakossága számára, mint a környezetében elhelyezkedő települések. Gazdasági helyzetének alakulására (így a munkanélküliség mértékének változására is) azonban erőteljesen rányomja bélyegét az, hogy a város egy leszakadóban lévő, súlyos gazdasági-társadalmi nehézségekkel küzdő térség központja.

Hajdú-Bihar megye és Debrecen munkanélkülisége a számok tükrében

A munkanélküliség az ország K-i felében jelentkezett legkorábban. A kezdetben csak két megyére (Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád) kiterjedő magas munkanélküliség 1991 őszére már egy egész országrészt érintett (a Balassagyarmat-Békéscsaba vonaltól K-re), ahol Debrecen kivételével a munkanélküliség értéke az országos átlag kétszerese volt. Időben előrehaladva egyre inkább kirajzolódott egy K-Ny irányú elkülönülés. 1993 decemberében Hajdú-Bihar megye, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Szolnok és Békés megyével együtt a legrosszabb helyzetben lévő megyék közé tartozott. Az azóta eltelt időszak során helye, az országos rangsorban nem változott számottevően.

A megye lakónépessége 1989 óta 549-550000 fő körül stagnál. A munkaképes korúak aránya (közel 60%) kismértékű emelkedést mutat (1995-ben 326500 fő). A gazdaságilag aktív népesség száma viszont évről-évre csökken (1991 évi 272700 főről, 1995 elejére 227500 főre mérséklődött). Ez az érték a jelenlegi lakónépesség 40%-át jelenti. Megyei szinten az inaktív népesség aránya növekvő tendenciát mutat (az eltartottakkal együtt jelenleg 56%).

Hajdú-Bihar évek óta a magas munkanélküliségi rátájú megyék közé tartozik. A kezdetben országos átlagnál alacsonyabb rátaértékek a növekedés egyre nagyobb üteme következtében 1991 júniusára már meghaladták az országos munkanélküliségi mutatókat. A következő jelentős dátum 1993 december, mely időponttól kezdve megyénkben is csökkenni kezdett a regisztrált munkanélküliek száma (a csökkenés jelenleg is tart, de azt valójában nem az álláshelyek jelentős emelkedése okozza, hanem az ellátásból kikerültek számának növekedése).

A munkanélküliség területi elhelyezkedésének alakulásában jóval nagyobb eltérések tapasztalhatók kistérségi, mint nagytérségi szinten. Hajdú-Bihar megye területén belül jelenleg 3 válságterület különíthető el: a Tisza-mente, az Erdőspuszták és Ligetalja kistérségei. E térségek települései és Debrecen¹ munkanélküliségi mutatói között, ha a regisztrációból kiesett munkanélküliek számával bővített becslést értékelünk, figyelembe, a különbség többszörös is lehet. A debreceni körzet foglalja el a legkedvezőbb helyet a megye körzetei között. A város kedvezőbb munkaerőpiaci helyzetét jelzi, a megye többi településéhez képest az a tény is, hogy Debrecen a megye lakosságából 38,6%-ban részesedik, a munkanélküliek számából viszont csak 27,1%-kal.

1. TÁBLÁZAT

A regisztrált munkanélüliek számának alakulása 1991-95 között
(The number of the registered unemployed people, 1991-1995)

	Országos (fő)	Ráta (%)	Hajdú-Bihar m.(fő)	Ráta (%)
1991. június	165022	3,9	8658	3,6
1992. január	442532	9,2	25554	10,6
1992. június	587027	12,2	31374	13,0
1993. január	693983	12,2	31374	13,0
1993. június	657331	12,2	41490	13,0
1993. december	632050	12,1	41342	16,3
1994. december	519400	10,1	35342	14,2
1995. december	495893	10,4	33487	13,7

Forrás: A Hajdú-Bihar Megyei Munkaügyi Központ adatai

Ha Debrecen (debreceni körzet) kedvezőbb értékeit kívánjuk magyarázni, akkor regionális szerepköréből adódó domináns szerepét kell. A városba koncentrálódik a nagyipar, az oktatási, a lakossági, az egészségügyi, a közigazgatási és a pénzügyi szolgáltatások döntő hányada. A privatizáció és az átalakulás folyamata tömeges méretekben itt lelhető fel. A beinduló létszámcsökkenések először zömében a vidékről ingázó munkásréteget érintették (a 80-as években 18.000 fő). Tömeges méretekben a gépipar, az építőipar, az élelmiszerfeldolgozó-ipar és a közlekedési vállalatok alkalmazták őket, főleg szakképzetlen, fizikai munkakörökben. A debreceni vállalatok összeomlása a vidéket is magával rántotta, tovább növelve a különbségeket Debrecen és környéke között.

Az eltérések a munkanélüliek összetételében is megmutatkoznak. Az iskolai végzettség, és az állomány-csoportok szerinti megoszlását tekintve is érvényesül Debrecen kedvező pozíciója a megyén belül. A város foglalkoztatási jellegéből adódóan, mind nagyobb szerep jut a munkanélüliek között a magasabb iskolai végzettségűeknek. Továbbá, lévén a város, a megye kulturális, egészségügyi stb. centruma is, a megyei arányt meghaladó mértékben nő a szellemi foglalkozásúak, köztük a diplomások száma. A megyeszékhelyen élő munkanélüliek tehát kvalifikáltabbak, mint a megye más településein élők.

2. TÁBLÁZAT

A regisztrált munkanélüliek iskolai végzettség szerinti megoszlása (%)
(The sharing of registered unemployed people, by qualification)

	8.ált. kev.	8. ált.	szakiskola, szakmunkás	szakközép	gimnázium	technikum	főiskola, egyetem
Debrecen	3,0	26,6	37,7	10,9	12,1	5,0	4,7
megyei átlag	7,2	37,2	35,6	7,3	8,0	2,7	2,1
országos átlag	7,0	34,0	35,2	9,4	8,6	3,4	2,4

Forrás: Hajdú-Bihar Megyei Munkaügyi Központ (1995. december)

3. TÁBLÁZAT

A regisztrált munkanélküliek állománycsoportok szerinti megoszlása (%)
(The sharing of registered unemployed people by staff groups)

	szakmunkás	betanított munkás	segédmunkás	fizikai össz.	szellemi össz.
Debreceni körzet	35	31	14	80	20
Megyei átlag	35	28	22	85	15

Forrás: Hajdú-Bihar Megyei Munkaügyi Központ (1996 január)

*Debrecen lakosságának munkanélküliség szempontjából
legveszélyeztetettebb rétegei*

A munkanélküliség nem érintette egyformán a megyében élő aktív népesség különböző csoportjait:

- A munkanélküliek *nemek* szerinti megoszlását tekintve megállapítható, hogy a férfiak veszélyeztetettebbek, mint a nők.
- A munkanélküliek *korcsoportok* szerinti összetétele tükrözi, hogy a fiatalkorú munkavállalók jelentős elhelyezkedési nehézségekkel küzdenek. A regisztrált munkanélküliek mintegy 30%-ának kora alacsonyabb 25 évnél. Debrecen iskolavárosként évről-évre nagy számban bocsát ki iskoláiból pályakezdő fiatalokat, a pályakezdő munkanélküliek aránya a megye körzetei között debreceni körzetben a legmagasabb (12,7%). A munkanélküliek jelentős csoportját alkotják a 35 évnél idősebbek. Elhelyezkedési esélyük évek óta fokozatosan romlik. A 45 éves kor felett munkanélkülivé válók esélye pedig egy új munkahely megszerzésére minimális.

4. TÁBLÁZAT

A regisztrált munkanélküliek és az aktív keresők korcsoportok szerinti megoszlása
Debrecenben (%)
(The active workers and the registered unemployed people by age)

	20 év alatt	20-25 év	26-35 év	36-49 év	50-55 év	55 év felett
regisztrált munkanélküliek	16	14	25	38	6	≈1
aktív keresők	5	11	27	44	9	4

Forrás: Hajdú-Bihar Megyei Munkaügyi Központ (1996. január), 1990-es népszámlálás

A munkanélküliek *állománycsoportok* alapján történő megoszlásának elemzése során a következő eredményekre jutottam:

- a munkáltatók helyzetük romlásakor a termeléssel közvetlen kapcsolatban álló fizikai dolgozókat bocsátották el elsőként, 1992-től azonban már egyre növekvő számban küldtek el szakmával rendelkező munkavállalókat is, akiknek fokozatosan nőtt az aránya a munkanélküliek között. A szellemi állománycsoporton belül a létszámcsökkenés átlagos mértéke kezdetben jóval alacsonyabb volt, mint a fizikai dolgozók körében. Több ágazatban egyáltalán nem történt leépítés 1992-ig, sőt egyes területeken növekedés volt megfigyelhető (pl. üzleti szolgáltatások, közösségi-, közigazgatási szolgáltatások). 1992-

től kezdve azonban, folyamatosan nő az elbocsátott szellemi foglalkoztatottak száma és aránya a munkanélkülieken belül. Az utóbbi időszak létszámleépítései az oktatási szférában (lévén Debrecen a régió legjelentősebb oktatási központja) jóval súlyosabban érintették a megyeközpontot, mint a környező településeket.

Iskolai végzettség tekintetében hasonló tendenciák érvényesülnek, mint az állománycsoportok szerinti megoszlás terén. Míg korábban úgy tűnt, hogy a magasabb iskolai végzettség fokozott védelmet jelent a munkanélküliséggel szemben, mára már úgy tűnik a felsőfokú diploma sem jelent megfelelő biztosítékot.

A munkanélküliek összetételének még egy dimenzióját érdemes megvizsgálni, a *munkanélküliség időtartamának* alakulását. A Debrecenre lebontott adatokat erre vonatkozóan csak 1993-94 évekre találtam, de a számok jól érzékeltetik a kialakult tendenciát, a tartósan munkanélküliek arányának rohamos emelkedését a munkanélkülivé váltak között.

5. TÁBLÁZAT

A regisztrált munkanélküliek megoszlása, a munkanélküliség időtartama szerint
Debrecenben (%)

(The registered unemployed people by the time without employment in Debrecen)

<i>Időtartam</i>	<i>1993. december</i>	<i>1994. december</i>
30 napnál kevesebb	3,6	3,2
31-90 nap	6,3	5,3
91-180 nap	12,2	11,5
181-360 nap	18,7	12,6
361-720 nap	33,8	21,8
720 nap felett	25,4	45,6
Összesen:	100,0	100,0

Forrás: Hajdú-Bihar Megyei Munkaügyi Központ

Összességében: Debrecen adottságai, erőteljesebb korábbi iparosodottsága, fejlettebb infrastruktúrája, foglalkoztatott és munkanélküli lakosainak kedvező iskolai végzettsége, központi szerepköre - az egyre erősödő negatív tendenciák ellenére is - kiemelten kedvezőbb helyzet biztosítanak a városnak a megyén belül a foglalkoztatottság szempontjából.

A munkanélküliek egy különösen veszélyeztetett csoportjának, a tartósan munkanélkülieknek jellemzése

A munkanélküliség ténye eltérő mértékben veszélyezteti a különböző társadalmi csoportokat. A nem, a kor, az iskolai végzettség, a foglalkozás és a lakóhely határozzák meg leginkább, hogy ki milyen valószínűséggel kerül a veszélyeztetettek csoportjába. A munkaerőpiacon létező előnyök és hátrányok, a munkanélküliség esetében a munkavállaláskor tovább fokozódnak. A társadalom legvédtelenebb csoportjai a leginkább esélyesek arra, hogy munkanélkülivé váljanak. A társadalom különböző rétegeiben eltérőek a munkanélküliség okozta veszteségek is. A kialakult helyzetet az egyének más módon

élik meg. Ebben rengeteg tényező játszhat szerepet (korábbi életpálya, foglalkozás, jövedelmi szint, más-más nemhez és korosztályhoz való tartozás stb.). Az, hogy hogyan alkalmazkodnak az egyének a helyzethez nagymértékben befolyásolja újbóli elhelyezkedésük esélyeit.

I. A tartós munkanélküliség kialakulása:

A munkanélküliek számának gyors ütemű emelkedése mellett egyre növekvő súlyú probléma a munkanélküliség időtartamának növekedése. Gazdasági pangás idején a munkáltatók először a számukra kevésbé értékes munkaerőtől válnak meg: az idősebb korosztályba tartozóktól, a kevés gyakorlattal rendelkező pályakezdőktől, a szakképzetlen munkaerőtől. Az ilyen adottságokkal rendelkező munkavállalók más munkáltatók számára sem vonzóak, így elhelyezkedésük ideje elhúzódik, „tartósan munkanélkülivé” válhatnak. A hosszú időtartamú munkanélküliség alatt pedig helyzetük tovább romlik elhelyezkedési esélyeikkel együtt:

- *Szakmai téren* kiesnek a gyakorlatból, szaktudásuk elavul.
- *A pszichikai téren* bekövetkező változás ennél súlyosabb a munkanélküliek elvesztik magabiztosságukat, önbecsülésüket, megromolhatnak családjuk belső és külső kapcsolatai.

Dolgozatomban a munkanélküli családjában történő belső kapcsolat-változásokkal, és a család külső külvilághoz fűződő kötődéseinek megváltozásával foglalkozom. A belső és külső kapcsolatokat védelme több szempontból is nagyon fontos:

- *A külső kapcsolatok* (barátok, ismerősök) az elhelyezkedés szempontjából döntő jelentőségűek. Szükségesek a munka-lehetőségekről való információszerzés, illetve a munkahelyre való beajánlás garanciavállalás miatt, továbbá fontos az ismeretségi kör megőrzése abból a szempontból is, hogy a munkanélküli valós önértékelése megmaradjon a külvilágtól való elzárkózása ellenére.
- *A belső családi kapcsolatok* közvetetten határozzák meg az elhelyezkedés sikerességét. Ha a munkanélküli mögött nincs nyugodt háttér, akkor az ezzel az időszakkal járó pszichikai megterhelés még versenyképtelenebbé teszi a munkanélkülit a munkaerőpiacon.
- A modern társadalmakban egyes fontosnak tartott értékek veszítettek jelentőségükből (pl. a vallás, lokalitás). Maradt a munka és a család, mint továbbra is meghatározó viszonyrendszer. A munkahely elvesztése esetén a munkanélküli értékrendszerének központjává a család válik.

A tartósan munkanélküliek kapcsolatrendszerének alakulása.

(Két - a debreceni és nyíregyházi - tartósan munkanélküliek körében végzett felmérés eredményei.)

A kutatási anyag nagyobb részét kitevő debreceni felmérés 1993. novemberében indult és 1994. februárjában fejeződött be. Az 571 fős mintát a debreceni jelenleg is tartósan munkanélküli vagy volt tartós munkanélküli lakosságából választottuk ki, akiknél már többségében lejárt a segélyezés időszaka. Az 571 fő közül 500 személyről kérdőíves, 71 személyről mélyinterjú adatfelvétel készült. A kérdőív a tartósan munkanélküliek

szociális helyzetét és a munkaerőpiacon való elhelyezkedésük esélyét vizsgálta. Egy további (Nyíregyházán interjú módszerrel készült) felmérés is segítségemre volt a kutatás során, de csak kiegészítő jelleggel, amely néhány probléma felderítésében használható.

A tartósan munkanélüliek jellemzői a vizsgált minta alapján:

- **Kor:** szembetűnő, hogy a mintában szereplők majdnem fele 25 éven aluli, fiatal pályakezdő munkanélküli.
- **Nem:** bizonyos kiegyenlítődés figyelhető meg a tartós munkanélküliség ideje alatt a két nem munkanélküliség által való veszélyeztetettségében.
- **Családi állapot:** a vizsgált személyek 40%-a házas, egy másik jelentős csoportot a hajadon, nőtlen egyének alkotják 47%-os részesedéssel.
- **Iskolai végzettség:** gimnáziumban, szakközépiskolában, főiskolán, egyetemen végzetek, továbbá a 8 általánost sem végzetek aránya sokkal magasabb a tartósan munkanélüliek között mint általában.
- **Munkaerőpiaci helyzet:** az ellátásból kikerült személyek 23%-a tudott elhelyezkedni bejelentett munkahelyen, sokan a leszázalékolásban, illetve előnyugdíjban látják a kiutat (3,2%). A fiatalok próbálják kitolni az elhelyezkedés időszakát (amíg nem javul a munkaerőpiaci helyzet), letöltik katonaidéjükét vagy felsőfokú tanintézetekbe jelentkeznek továbbtanulni (a minta 10%-a). A fennmaradó csoport egy további részének jövedelempótló támogatást utaltak ki (17%). Van egy igen magas - 36%-os arányt képviselő - csoport, amely segélyének lejártá óta teljesen ellátás nélkül van.

I. Külső kapcsolatok

A munkanélküliség időtartama alatt az érintettek jelentős része súlyos önértékelési válságba kerül, és ez kihat az egyének külső (baráti) kapcsolatainak alakulására is. Az interjúk elemzése során arra a megállapításra jutottam, hogy a családok külső kapcsolatrendszerének zavarairól, esetleg megszűnéséért a következő tényezők okolhatók:

- A munkanélüliek kiszakadnak már megszokott közösségeikből a munkahely megszűnésével és ha kapcsolataik nem voltak elég szorosak, ebben a helyzetben lassan teljesen felszámolódnak.
- A munkanélküliség miatti szegényérzet a társas kapcsolatok alakulására fontos hatással van.
- A munkanélüliek megromlott anyagi helyzete nem teszi lehetővé baráti összefüggések finanszírozását, így akadályozza a kapcsolatok ápolását.
- Egyeseknél a fekete munka vesz el a korábbi munkaidőnél lényegesen többet, így gyakorlatilag nem marad idő a kapcsolatok fenntartására.

Közismert, hogy az emberi társas kapcsolatok hierarchikus, illetve körkörös elrendeződésben helyezkednek el az egyénhez viszonyítva. A szorosabb baráti kapcsolatok a belső, kisebb érzelmi töltésű ismeretségek a külső köröket alkotják. Tapasztalataim szerint a munkanélküliség következtében bekövetkező változások leginkább a külső köröket alkotó távolabbi ismeretségeket rombolják szét. Sokan azonban fokozatosan elvesztik társas kapcsolataik nagyobb részét (akár a legbelső baráti kapcsolatokat is). A munkanélüliek között természetes találhatók olyanok is, akiknél ezek a problémák nem jelentkeznek ilyen élesen. A vizsgált személyek egy csoportja arról számolt be, hogy éppen most, a munkanélkülivé válás miatt növekedett a szabadidejük, váltak kapcsolataik kiegyensúlyozottabbá.

A munkanélküliek között attól függően, hogy milyen mértékű és irányú volt a külső kapcsolatrendszerükben bekövetkezett változás, az alábbi csoportokat különítettem el.

6. TÁBLÁZAT

A tartós munkanélküliek külső kapcsolatrendszerének változása
(The changes of external connections at the long-lasting unemployed people)

	A.	B.	C.	D.	nem válaszolt	összesen
Fő	10	37	18	3	3	71
%	14,0	53,0	26,0	4,0	4,0	100,0

Forrás: (a Debrecenben készült 71 interjú alapján)

Az első csoportot (A) azon személyek alkotják, akik szinte minden külső kapcsolatukat elveszítették, legjobb barátaikat is. Ebbe a csoportba a mintában szereplő személyek 1/7-e tartozott. Leginkább a 46-55 éves korosztály, a férfiak (kétszer annyian, mint a nők), a házások és az alacsonyabb végzettségűek kerültek ebbe a társaságba. Ez érthető, hiszen az idősebb, alacsonyabb iskolai végzettségű, férfi munkanélküliek vannak legkedvezőtlenebb helyzetben jelenleg a munkaerőpiacon. Elhelyezkedésük esélye igen kicsi, így önbizalmuk inkább sérült, mint társaiknak. Ezt kivetik külső kapcsolataikra is.

B: Azok a személyek kerültek ebbe a csoportba, akik legközelebbi barátaikon kívül minden külső kapcsolatukat elvesztették. Ez a mintában szereplők 53%-át jellemezte. Leginkább 36 évnél idősebb korú munkanélküliekre, elvált családi állapotúakra, az iskolai végzettségénél a 8 általánost végzettekkel jellemző ez a társas viszonyulási mód.

C: Az ezen csoportba tartozók bevállása szerint kapcsolataik minőségében nem változott a helyzet a tartós munkanélküliség időszaka alatt, azok túlnyomó részt fennmaradtak. A külső kapcsolatrendszer ilyen módon való alakulása döntően a fiatalokra (a 25 év alatti korosztályra) jellemző, férfiakra és nőkre szinte egyenlő mértékben. Ők még nem érzik olyan erősen a munkanélküliség okozta veszteségeket, így azok kapcsolataik alakulására sincsenek olyan negatív hatással. Többségüket még szüleik tartják el, így anyagi problémáik kevésbé vannak. Másképpen szocializálódtak, mint az idősebb korosztályba tartozók, számukra már megszokott a munkanélküliség létezése, ez az állapot nem jelent szegényt.

A negyedik csoportba (D) tartozók arról számoltak be, hogy a munkanélküliség ideje alatt javultak baráti kapcsolataik, esetleg nőtt azok száma. A mintában szereplők 4%-a alkotja ezt a csoportot. (25 éven aluliak, hajadonok/nőtlenek és középfokú végzettségűek.) Ezekben az esetekben meghatározó volt a fiatalok egyénisége.

A vizsgálat eredménye azt mutatja, hogy a B csoportba tartozók vannak túlnyomó többségben a tartósan munkanélküliek között, tehát azok, akik csak legszorosabb baráti kapcsolataikat képesek megtartani.

A nyíregyházi mintában - mely nagyobb százalékban tartalmaz több éve munka nélkül lévő személyeket - magasabb azok aránya, akiknek nemcsak távolabbi ismeretségi köre számolódott fel, hanem legközelebbi barátaikat is elvesztették. Ezek alapján egy olyan tendencia látszik kirajzolódni, amely szerint a munka nélkül töltött idő növekedésével az A és B csoportban lévők aránya növekszik, és a C és D csoportba tartozók száma fokozatosan csökken.

2. Belső családi kapcsolatok

Nemcsak a külső, hanem a családok belső viszonyaiban is jelentős változások történnek a hosszú időtartamú munkanélküliség alatt. A családi kapcsolatok közül egyrészt a szülők egymás közötti, másrészt a szülő gyermek kapcsolat alakulását vizsgáltam.

A házastársak kapcsolatának alakulása a munkanélküliség ideje alatt, előzetes feltételezéseim szerint több tényezővel is szorosan kapcsolatba hozható, például kor, nem, családi állapot, iskolai végzettség és a munkaerőpiaci helyzet. A vizsgálatok során kapott eredmények is arról tanúskodnak, hogy a változók egymással szignifikánsak.

Az életkor előrehaladtával egyre kevésbé segít a házastárs elviselni a munkanélküliség következtében kialakult helyzetet, egyre magasabb azok aránya, akik kimondottan rosszul fogadják társuk munkanélküliségét, - ennek oka lehet az is többek között -, hogy az idősebb korosztály még a teljes foglalkoztatás ideológiáján szocializálódott, így nehezebben képes feldolgozni és elfogadni társa munkanélküliségét.

Az iskolai végzettség is meghatározó lehet a kapcsolatok alakulását illetően. Az iskolai végzettség fokának növekedésével párhuzamosan csökkennek a munkanélküliség okozta feszültségek a házastársi kapcsolatokban. A felsőfokú végzettségűek nem illeszkednek teljes mértékben e tendenciákhoz, melynek oka hogy a hagyományos családi kapcsolatok náluk lazultak meg leginkább (nők emancipációja stb.).

Vizsgáltam, hogy melyek azok a legfontosabb *konfliktusforrások*, amelyek a házastársak közötti vitákat kiváltják ebben az időszakban. A megkérdezettek válaszai alapján leggyakoribbaknak a következő okok bizonyultak:

- az anyagi helyzet romlása (a család gazdasági egység is, amely alapjaiban rendülhet meg, amikor a bevételek jelentősen csökkennek)
- az önértékelés válsága
- a háztartási munka (a férfiak gyakran munkanélküliségük ideje alatt is ragaszkodnak a háztartási munkák hagyományos megosztásához)
- alkoholizmus (a munkanélküliség okozta feszültségek, a kialakult stresszhelyzet megoldásához sokan az alkoholt választják társul)

A szülő-gyermek kapcsolat alakulása. A szülők munkanélkülisége jelentős hatással van a gyermekek életére is, a szülők kapcsolatának alakulásán keresztül és közvetlenül is. Ezek a hatások igen sokrétűek.

A fiatal házaspárok mivel gyakran önálló egzisztencia kiépítésre nem képesek, úgy döntenek, hogy amíg a helyzet nem változik, nem vállalnak gyermeket. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tendenciát sem, mely a fent említettel éppen ellenkező irányban hat. A gyermekvállalás következtében munkanélkülivé vált fiatalasszonyok, további munkahely perspektívák hiányában gyakran döntenek úgy, hogy további gyermekek vállalásával tolják ki ezt a munkanélküliséghez képest, biztosabb feltételeket nyújtó időszakot.

Igen pozitív hatással jár a szülő-gyermek kapcsolatra nézve az, hogy a munkanélküli szülők otthon maradva, lényegesen többet tudnak foglalkozni gyermekeikkel. Kapcsolatuk így mélyül, tartalmasabbá válhat.

A gyermekek egy része szégyelli szülei munkanélküliségét, gyakran eltitkolják ezt a tényt barátaik, ismerőseik előtt. A gyermekek nem egyformán értékelik édesanyjuk, illetve apjuk munkanélküliségét, az édesanya és a nők esetében enyhébb a megítélés.

A gyerekek szüleit példaadó személynek tekintik. Ha azt látják, hogy szüleik magas képzettségük ellenére sem tudnak elhelyezkedni, akkor ez nem fogja őket továbbtanulásra motiválni. A gyermekek krízis megoldási módokat is tanulnak a családban. Ha szüleik alkohol segítségével oldják meg problémáikat, akkor ők is hasonlóan fognak cselekedni ilyen esetben.

Munkanélküli szülőknek, mivel nem képesek gyermekeik ellátását a korábbi szinten biztosítani burkolt támadásokat kell elviselniük tőlük. A gyermekek szemében a szülők presztízse csökkenhet, mivel szerepük egy részét nem tudják megfelelően ellátni.

A munkanélküli szülő saját külső kapcsolatrendszerének megváltozása miatt nem tudja gyermekének a megfelelő társas környezetet biztosítani nevelkedése során, a későbbiekben ez hátrányokat okozhat a gyermek számára.

Összefoglalás

Dolgozatomban a munkanélküliség időtartamának a munkanélküli kapcsolat-rendszerére való hatását vizsgáltam kérdőíves és interjú módszerrel alkalmazó felmérés segítségével.

Tudjuk, hogy a hosszú időtartamú munkanélküliség rendkívül veszélyes állapot, mert egy bizonyos idő után rögzülhet. A munka nélkül töltött idő alatt érzékeny szakmai és pszichikai veszteségeket szenvednek el az egyének. Elvesztik szakmai gyakorlatukat, tapasztalatukat, így egyre kisebb esélyük lesz az elhelyezkedésre. A kudarcok önértékelési válsághoz vezetnek, önbizalmuk csökken, reményvesztettek lesznek és e miatt egy idő után már meg sem próbálnak elhelyezkedni.

Mindezek a tényezők hatással vannak a munkanélküli kapcsolat-rendszerére is, melyeknek viszont az eredményes álláskereső szempontjából meghatározó szerepük van. A munkanélküliség időtartamának növekedésével az emberek többsége egyre inkább leépíti külső kapcsolatait és belső családi kötődései is gyakran meglazulnak, megromlanak. A külső kapcsolatok megszűnésének leggyakoribb okai a munkanélküliség miatt kialakult szégyenérzet, továbbá az, hogy a társas kapcsolatok fenntartásához nincsenek biztosítva a megfelelő feltételek. A házastársi konfliktusokat kiváltó legfőbb okok az anyagi helyzet megváltozása, az önértékelés válsága, az alkoholizmus és a háztartási munka megosztása. A munkanélküliségnek a szülő-gyermek kapcsolatra is hatása van, amely a gyermekek jövőjét is erőteljesen meghatározhatja.

Jegyzetek

¹ A településekre lebontott adatok hiányossága miatt voltam kénytelen több ízben Debrecen helyett, a debreceni körzet értékeit használni az elemzés során, melyek azonban - véleményem szerint - nem jelentenek veszélyesen nagy torzítást, hiszen a debreceni körzethez tartozó 4 kistélepülés (Sáránd, Mikepércs, Hajdúsámson, Nyíradony) össznépsége a debreceni körzet lakosságának mindössze 8%-át jelenti. A Hajdú-Bihar megyei Munkügyi Központ által kialakított körzetbeosztást használtam a kutatáshoz.

² Egy debreceni kérdőíves felmérés alapján.

Irodalom

- A munkaerőpiacon érvényesülő folyamatok alakulása Hajdú-Bihar megyében az 1995-ös esztendőben. Hajdú-Bihar Megyei Munkaügyi Központ kiadványa
- Angelus R.-Tardos R. (1991) *A "gyenge kötéseik" ereje és gyengesége. - Társas kapcsolatok.* Gondolat Kiadó, Budapest
- Bánfalvy Cs. (1989) A munkanélküliség. *"Gyorsuló idő" sorozat.* - Magvető Kiadó, Budapest
- Bánfalvy Cs. (1992) A munkanélküliséghez való alkalmazkodás. *Világosság*, 1992/2. szám.
- Beluszky P. (1992) Néhány megjegyzés az alföldi településfejlődéshez.- In: *Végkiárusítás I. Társadalomföldrajzi Tanulmányok* 19. 59-92. o. MTA RKK, Budapest
- Beluszky P. (1993) "Tradicionalis" területi hátrányok és terápiájuk Magyarországon. 1948-92. - In: *Település, gazdaság, igazgatás a térben* (Szerk.: Kovács K.) MTA RKK Pécs
- Bóhm A. (1992) Depressziós zónák helyi társadalmi. *Esély*, 1992/2.
- Csoba J. (1992) A munkanélküliség kialakulásának okai és az ezzel járó társadalmi problémák (kézirat)
- Fóti J.-Illés S. (1992) Pályakezdekők munkanélkülisége Magyarországon 1990-92-ben. *Statistikai Szemle*, 1993 november
- Frey M.-Gere I. (1992) A munkanélküliség szociális hatásai. *Esély*, 1992/3.
- Hajdú-Bihar megye munkaerő piacát jellemző folyamatok az 1993-as esztendőben. (1994) a Hajdú-Bihar Megyei Munkaügyi Központ kiadványa
- Hajdú-Bihar megye Statistikai Évkönyve* 1994.
- Laki T. (1992) Munkanélküliség és gazdasági átalakulás. *Magyar Tudomány*, 1992 október
- Rechnitzer J. (1993) *Szétszakadás, vagy felzárkózás.* MTA RKK Győr, 189. o.
- Süli-Zakar I. (Szerk.) (1994) Tanulmányok Debrecen városföldrajzából. KLTE Társadalomföldrajzi Tsz. Debrecen 1994.
- Timár J. (1993) A hazai munkanélküliség jellemzői és kezelése a nemzetközi tapasztalatok fényében (kézirat)
- Utasi Á. (1991) Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról.- In: *Társas kapcsolatok* (Szerk.: Utasi Á.) Gondolat Kiadó, Budapest

Absract

It is known that long term unemployment is an extremely dangerous situation, as it can stabilise after a certain period of time. During the time spent without a job, individuals suffer serious professional and psychical losses. They lose their professional experience, skills, which decreases their chances to find new jobs. Failures lead to crises of the self-image: Their self-confidence weakens, they lose hope and, due to these, they do not even try to find a job after a while.

As the period of unemployment increases, most of the people eliminate their external connections and even their inner family ties often get loose and decline. The most frequent reasons for eliminating the external connections is the feeling of shame because of being unemployed, and also the fact that the conditions necessary to maintain social connections are not given. I examined the system of the inner family connections with respect to the development of the connection between the spouses and that of the parents with their children. The most common reasons triggering spouse conflicts are the changes in the financial conditions, the crisis of the self-image, alcoholism and the division of household jobs. Unemployment has a very complex effect on the connection between the parents and the children, too, which can strongly determine the future of the latter.